

Московський похід гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного 1618 р.: історіографія проблеми

Життя і політична діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного багато в чому співзвучні з історією України першої чверті XVII ст. – складного й усе ще недостатньо дослідженого періоду. Це був час жорстокого соціального та національно-релігійного гноблення українського народу, бурхливого зростання визвольного руху, героїчних походів козаків на турецькі фортеці, нових явищ у розвитку культури тощо. Свідком і безпосереднім учасником багатьох тогочасних подій став Петро Сагайдачний – особистість суперечлива й неоднозначна. П. Сагайдачний обирався гетьманом і втрачав гетьманську булаву, знаходив спільну мову з можновладцями й одночасно мав авторитет серед широкого загалу козацтва. Його політична діяльність привертала увагу літописців й істориків, мемуаристів і поетів. Так у чому ж причини такого суперечливого ставлення до особи гетьмана з боку сучасників, класиків вітчизняної історіографії та нинішніх дослідників? Відповідь на це питання, а також неупереджена оцінка діяльності гетьмана П. Сагайдачного у контексті очолюваного ним походу на Москву 1618 р., аналіз історіографічних оцінок як вітчизняних, так і зарубіжних істориків, причини Московського походу Сагайдачного у 1618р., визначення мотивацій відходу гетьмана від Москви та його наслідків і є метою даного дослідження.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена тим, що історія козацтва від заснування Запорозької Січі й до середини XVII ст. досі досліджена недостатньо. Мотивовано це, найперше, малою скупістю джерельної бази, яка дають можливість почасти панорамно, подекуди аспективно і, здебільшого, однобічно відтворювати тогочасну історію.

Одним із перших істориків, хто звернувся до постаті П. Сагайдачного та безпосередньо до його походу на Москву в 1618 р., був Д. Бантиш-Каменський. У його “Истории Малой России” було відображено відомі та наявні факти про знаменитого гетьмана, хоча автор і не проаналізував їх системно та критично. Він докоряв гетьманові за похід на Москву і вважав, що П. Сагайдачний зробив це з корисливих мотивів [2, с. 107].

У дискусію з Д. Бантиш-Каменським вступив М. Максимович, який пояснював причини походу на Москву 1618 р. тим, що “Сагайдачний ішов на Москву не для себе, а на допомогу своєму королевичу” [10, с. 13]. Він зробив сміливе припущення, що П. Сагайдачний у подальшому намагатиметься об’єднати Україну з одновірною Москвою, а тому й відмовився від штурму російської столиці.

У вивчення діяльності П. Сагайдачного зробив свій внесок історик-активіст І. Каманін, який більш детально описав життя й діяльність гетьмана. Він заперечував точку зору деяких істориків про похід гетьмана на Москву 1618 р., котрі вважали, що гетьман був прихильником Польщі. Натомість, навпаки, був переконаний, що гетьман “убачав у ній природну і єдину союзницю малоруського народу в його боротьбі проти колонізації і окатоличення” [6, с. 37].

Вагомий фактичний матеріал міститься у багатьох працях Д. Яворницького. У своїй розвідці “Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний” цей український історик писав, що саме П. Сагайдачному було доручено штурм Москви, але гетьман у відповідальний момент облогу припинив. На питання, чому П. Сагайдачний відступив від Москви, історик висловив думку, що гетьман не хотів підкоренням Москви “вивищити Польщу”. При цьому дослідник актуалізував стратегію П. Сагайдачного, “що справжнім володарем подій буде той, хто зуміє стати між цими державами і видобути користь з тієї й іншої сторони” [15, с. 39].

На відміну від Д. Яворницького, інший український учений-історик М. Грушевський походу П. Сагайдачного на Москву 1618 р. торкнувся лише побіжно. В його “Історії України-Руси” стверджується, що П. Сагайдачний стояв за продовження війни, як і королевич, але комісари сейму наполягали на негайному початку мирних переговорів, і завдяки козакам було пришвидшено закінчення війни й укладено польсько-московське перемир'я [3, с. 377].

За радянського часу історик Ю. Крохмалюк написав невелику розвідку “Воєнний шлях Сагайдачного на Москву 1618 р.”, у якій охарактеризував військові сили обох сторін, а невдалий штурм Москви пояснював відмовою польського найманого війська йти у наступ, наперед вимагаючи оплату [9, с. 13].

Особі П. Сагайдачного та його походу на Москву 1618 р. приділили значну увагу І. Крип'якевич [8], О. Апанович [1], К. Гуслистий [5]. Але серед цієї когорти вчених-істориків немає єдиної точки зору як на сам похід, так і на особу П. Сагайдачного. Наприклад, Іван Крип'якевич стверджував, що запорожці в штурмі Москви участі не брали, бо сиділи у засідці та мали завдання атакувати пізніше [8, с. 570]. О. Апанович висловила думку, що у гетьмана виник план залучити у майбутньому Московію до війни проти Речі Посполитої, саме тому він зупинив козаків у момент атаки [1, с. 21–22]. К. Гуслистий назвав похід на Москву 1618 р. як недоречність у діяльності гетьмана та вважав, що після походу П. Сагайдачний почав орієнтуватися на Москву й став прихильником ідеї возз'єднання України з Росією [5, с. 124].

Сучасні українські історики П. Сас [12] і О. Гуржій [4] дотримуються точки зору, що, будучи підданим Речі Посполитої, П. Сагайдачний спромігся виконати всі основні завдання сюзерена: прибув до Москви, з'єднався з військом королевича Володислава, взяв участь у штурмі Москви – тобто виконав свою місію.

С. Павленко вважає, що головною причиною відступу від Москви був голод у прийдешньому війську, а також люті морози, адже жителі навколишніх сіл при наближенні загонів П. Сагайдачного розбігалися по лісах [12].

Нарешті, в 2010 р. вийшла друком узагальнююча, фундаментальна праця П. Саса “Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути 1617–1618 рр.” [13]. Критичний аналіз значної джерельної бази дозволив автору всебічно висвітлити похід П. Сагайдачного на Москву. Однак, вважаємо, що залишилися деякі нерозкриті деталі та спірні сюжети московських подій, як наприклад, питання, чому гетьман не наполіг на продовженні штурму.

У працях російських істориків – Л. Морозової [11], В. Каргалова [7] й інших – похід П. Сагайдачного, здебільшого, лише констатується як суто факт, не заглиблюючись в аналіз подій, або загалом не згадується через політичну ідеологію українсько-російських відносин.

Польська історіографія також приділила увагу українському козацтву першої чверті XVII ст., висвітлюючи окремі аспекти участі запорожців у московському поході, оскі-

льки вважали їх невід'ємною частиною збройних сил Речі Посполитої. Проте ця тема не стала предметом спеціального наукового дослідження. Проте, певні аспекти походу П. Сагайдачного на Москву знайшли відображення в новітній польській історіографії, зокрема, у працях В. Серчика [14].

Суперечливе ставлення до П. Сагайдачного та його участі в поході 1618 р. на Москву пояснюється тим, що деякі історики через політичну заангажованість і перенесення сучасних ідеологем на події минулого, оцінювали стратегію й тактику гетьмана вельми суб'єктивно.

Як бачимо, у вітчизняній і зарубіжній історіографії зроблено чимало щодо концептуального осмислення даної теми. Але, оскільки залишається низка нез'ясованих і суперечливих моментів, дана тема потребує більш ґрунтовного дослідження.

Загалом, аналіз наявного на сьогодні історіографічного й джерельного матеріалу схиляє до думки, що П. Сагайдачний був із тих гетьманів, які в основу своєї діяльності ставили не особисті інтереси, а суспільні. Він розумів, що Московський похід є чудовою нагодою утвердження автономістичних тенденцій для козацького війська й України в цілому. Натомість, послаблення Московської держави не входило у плани гетьмана.

Джерела та література

1. *Апанович О.М.* Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993.
2. *Баньшиш-Каменський Д.Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. – К. : Час, 1993.
3. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т. 7. Козацькі часи – до 1625 р. – К. : Наукова думка, 1995.
4. *Гуржій О.І.* Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – К. : Україна, 2004.
5. *Гуслистий К.Г.* Петро Конашевич-Сагайдачний // Український історичний журнал. – 1972. – № 4.
6. *Каманін І.* Гетьманство Петра Сагайдачного. Історико-документальна книга. – К. : Веселка, 1992.
7. *Каргалов В.В.* Русские воеводы XVI–XVII вв. – М., 2005.
8. *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) ; 4-е вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992.
9. *Крохмалюк Ю.* Воєнний шлях Сагайдачного на Москву 1618 р. – Львів, 1936.
10. *Максимович М.* Сказання про гетьмана Петра Сагайдачного. Історико-документальна книга. – К. : Веселка, 1992.
11. *Морозова Л.Е.* Смутное время в России (конец XVI – начало XVII в.). – М. : Знание, 1990.
12. *Павленко С.* “Кривавий” гетьман Сагайдачний? // Голос України. – 2008. – 17 липня.
13. *Сас П.М.* Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути 1617–1618 рр. – К. : НАН України. Інститут історії України, 2010.
14. *Серчик В.* Речь Посполитая и казачество в I половине. XVII в. – М. : РОПИП, 1979.
15. *Яворницький Д.І.* Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. – Дніпропетровськ : Січ, 1991.

Ребенок В.В. Московський похід гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного 1618 р.: історіографія проблеми

У статті автор проаналізував стан історичних досліджень ХІХ – початку ХХІ ст. про похід гетьмана П. Сагайдачного на Москву в 1618 р.

Ключові слова: історіографія, концепція, дискусійні аспекти, військово-політична тактика.

Ребенок В.В. Московский поход гетмана П. Конашевича-Сагайдачного 1618 г.: историография проблемы

В статье автор проанализировал исторические исследования ХІХ – нач. ХХІ вв. о походе гетмана П. Сагайдачного на Москву в 1618 г.

Ключевые слова: историография, концепция, дискуссионные аспекты, военно-политическая тактика.

Rebenok V.V. Moscow campaign of hetman P. Konashevych-Sahaydachniy in 1618: historiography of the problem

In the paper the author analyzes the historiography of 19 – beginning of 20 centuries of hetman P. Sahaydachniy invasion to Moscow in 1618.

Key words: historiography, theory, controversial, military-political tactics.

[надійшло до редакції: 27.09.2012 р.]

УДК 94(477).06

Надія ТОВСТОЛЯК
(Кривий Пір)

**Культурно-побутове середовище садиби Качанівка
наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.**

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбулися значні зміни в житті й побуті багатьох українських дворянських садиб зокрема тих, що були центрами великих земельних маєтків. Це стосується й садиб, що стали власністю відомих багатих підприємців, насамперед у галузі цукрового виробництва. В останній чверті ХІХ ст. заслуговує на увагу досвід організації роботи маєтків відомих українських підприємців і меценатів Івана Герасимовича та Павла Івановича Харитоненків, які не лише орендували та будували цукрові заводи, але й вкладали великі кошти в купівлю земельних маєтків, налагоджували в них прибуткове виробництво на основі використання новітніх агротехнічних культур й оптимальних основ природокористування. Це зумовило значні зміни в культурно-побутовому середовищі старих дворянських маєтків. Традиційне широке панське життя з балами, полюваннями втратило свій сенс, з розвитком капіталістичних відносин на перше місце виходили економічна та комерційна стратегія власників, яка в поєднанні з їх духовними інтересами та потребами створили нову модель дворянської садиби.

Проблема культурно-побутового середовища садиб нових українських дворян-підприємців – важливий дослідницький напрям, який відображає зміст суспільного устрою України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Поки ще недостатньо наукових робіт, які розкривають цю проблему. Попри значну увагу до родини Харитоненків на їх рідній Сумщині, єдиним дослідженням, до якого включено матеріали про маєтки родини, є праця І.О. Шудрика та Л.А. Даниленка [1]. В науковій і мистецтвознавчій літературі початку ХХ ст. для нас представляє значний інтерес стаття в журналі “Столиця і садиба” про маєток Харитоненків Наталіївка, що знаходився у Харківській губернії [2], а також дослідження відомого мистецтвознавця початку ХХ ст. Г.К. Лукомського [3]. Цікаві спогади про перебування в садибі Качанівка залишили російський художник К.С. Петров-Водкін [4], про перебування в садибі Наталіївка – російський скульптор С.Т. Коньонков [5].

Цінною та цікавою групою джерел з історії Качанівського маєтку залишаються документи, що нині знаходяться у фондах Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині та Державного архіву Сумської області.

Метою даного дослідження є на основі архівних документів охарактеризувати культурно-побутове середовище садиби Качанівка за володіння нею родиною визначного українського підприємця та мецената П.І. Харитоненка.